

Emlékbeszéd Popovics Sándorról

90 évvel ezelőtt, 1935. április 15-én hunyt el a Magyar Nemzeti Bank alapító elnöke. A kitűnő pénzügyi szakember, gazdaságpolitikus évtizedeken át meghatározó személyisége volt kora gazdasági életének. Kiemelkedő szaktudását, vezetői, államférfiúi és emberi erőnyeit mutatja be báró Korányi Frigyesnek a Magyar Közgazdasági Társaság felkérésére tartott emlékbeszéde. A méltatásból megismerhetjük Popovics Sándor közgazdasági nézeteit – egyebek között – a piacgazdaság és az individualizmus előnyeiről, a magántulajdon szentségéről, az állami bürokrácia fontosságáról és korlátairól, a gazdaságpolitika legfőbb feladatairól, a túladóztatás (és általában a túlzott állami beavatkozások) veszélyeiről, valamint a külföldi tőke bevonásáról).^{*} Journal of Economic Literature (JEL) kód: B32, E02, E58, E60.

A magyar nemzet történetében különös jelenség, hogy a XVIII. század végén kezdődött nemzeti ébredés idejétől a XIX. század végéig a szellemi munka minden terén, politikában, a tudományok, az irodalom, a művészetek, a pénzügyi tudomány terén egyaránt, a nagy tehetségek valódi pazar virágfakadása emelte magasra a nemzeti kultúrát, a legelső nemzeti kultúrák színvonalára. Mintha a magyar sors kegyetlen iróniája akarta volna úgy, hogy a nagy katasztrófa a nemzetet annál mélyebbre sújthassa a megcsonkítás, a megaláztatás, a gazdasági és szellemi hanyatlás fájdalmas mélységeibe.

Nem lehet a véletlen műve, hogy a szellemi óriások sohasem egyedül tűnnek fel a nemzetek égboltján, hanem – a történelem tanúságai szerint – fénylő csillagokat rendszerint többé-kevésbé fényes más csillagok egész pleiádjai szokták kísérni. Azután egymás után tűnnek le a fényes csillagok, s egy időre ismét a közepszerűségek gyenge fényénél keresik útjukat az újabb nemzedékek.

Magyarország pénzügyi vezetése terén Wekerle Sándor hatalmas szelleme ilyen tündöklő pleiádot vonzott s élesztett maga körül, amelynek tagjai szinte egy fél századon

^{*} A cikk a Közgazdasági Szemle 1935. június–augusztusi számában megjelent írás utánközlése. E cikk nem betűhív újraközlés: a mai olvasó feladatát megkönnyítendő a jelenlegi helyesírási szabályokhoz igazítottuk a szöveget. (A cikk eredeti formájában a <https://real-j.mtak.hu/5823/> címen érhető el, 453–467. o.)

át vezették s befolyásolták Magyarország pénzügyi törvényhozását s igazgatását. E pleiádnak mintegy fészke volt a pénzügyminisztérium híres I. főosztálya, melyben egyesültek a költségvetési, a hitel- és a közgazdasági szakosztályok. Hogy milyen szellemi tartalommal töltötte meg Wekerle ezt az elit osztályt, milyen iskolát teremtett benne, azt bizonyíthatja már magában az a tény is, hogy a múlt század nyolcvanas éveitől kezdve ez az egyetlen főosztály 9 minisztert, egy számszéki elnököt, egy kabinettirodai főnököt, 3 államtitkárt s egy miniszteri osztályfőnököt adott az országnak, ezenkívül egy vezérigazgatót s egy igazgatót a Magyar Általános Hitelbanknak s egy vezérigazgatót a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének.

Ennek a fényes pleiádnak egyik elsőrendű csillaga – a még élők közül a legfényesebb – aludt ki nemrég: Popovics Sándor. Mindnyájan, akik Magyarország közgazdasági életében betöltött hivatásunk körében az ő szellemi fölényének varázsa s befolyása alatt állottunk, úgy érezzük, mint a harcban álló sereg, amely egyik legnagyobb vezérét veszítette el. Mély gyászunknak ebben a korai szakában róttam rám a Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége azt a végtelenül megtisztelő feladatot, hogy emlékéit a Társaság díszes körében felidézzem. Bevallom, szinte félelemmel nyúlok ehhez a nehéz feladathoz.

Minden, ami klasszikus, első tekintetre egyszerűnek hat, mert vonalainak nemes logikája harmonikusan, világosan, azonnal érthetően s megbonthatatlanul egyszerűen hat. De az értelem, a szellem, amelynek külső kifejezése ily nemesen egyszerű, rendkívüli elme, s a tehetséggel kiművelt tudás kincsesbányájának sokféle forrásából táplálkozott. Popovics a szó legjobb értelmében klasszikus alakja volt a magyar nemzet életének.

Hogyan közelíthetjük meg legjobban problémánkat, hogy Popovics lényének és elveinek kialakulását megérthessük?

Ha nem is vallhatjuk kizárólag helyesnek Hyppolite Taine elméletét a környezet kialakító hatásáról, de ezt a módszert hasznos segédeszközzül jól használhatjuk.

Ha Popovics nem is lett volna magas rangú bírónak, egy septemvirnek fia, s ha nem is került volna korán olyan hatalmas elmének búvőkörébe, mint volt a Wekerle Sándoré, ha nem is érlelődött volna tehetsége s tudása abban a kivételes légkörben, amelyet elsősorban Wekerle teremtett meg az akkori pénzügyminisztériumban, bizonyára akkor is kiváló emberré lett volna a benne rejlő sajátos tulajdonságok erejénél fogva. De hogy a kiváló bíró erkölcsi felfogásának öröksége és az a légkör, az a mindenképp előnyös hatású környezet előmozdította tehetségének s jellemének szabad fejlődését, azt mindnyájan érezzük, akik az akkori pénzügyminisztérium belső életét ismertük, és abban Popovics Sándor szerepét szemlélhettük.

Ne méltóztassék tőlem szerénytelenségnek venni, ha ennek illusztrálására saját benyomásaimat idézem fel egy percre, de elvégre az a festő, aki arcképet fest, legközvetlenebbül ható képet akkor nyújthat, ha egyéni benyomásait viszi át a vászonra.

Először 1892 szeptember havában láttam meg Popovics Sándort, mikor díjtalan pénzügyi fogalmazógyakornoki kinevezésem megköszönésére kerestem illő szavakat Wekerle Sándor pénzügyminiszter előszobájában. Audiencia napja volt. A régi pénzügyminisztérium stílusos elnöki palotájának várótermében a régi pénzügyminiszterek, Lónyay, Ghyczy, Kerkápoly, Szapáry arcképei alatt hosszú padokon szorongtak

a kérvényező, szalonkabátban, fehér kesztyűben, ünnepélyes meghatottsággal. Akkorában még bizonyos korrekt ünnepélyes hangulat honolt a miniszterek körül, visszatükrözve a tiszteletet, amellyel hivatalok s közönség egyképpen körülvették a magyar miniszteri állást. A csendben egy ajtó nyílt, magas, szikár, hosszú szalonkabátos fiatalember lépett be, vörhenyes barna, középen elválasztott hajjal s a fül alá kanyarodó, akkor divatos pofaszakállal. Élénk, szinte hamiskásan csillogó szeméből sziporkázott az életkedv és – már akkor is – valami lenyűgöző jóindulat. Kezében egy aktával a haptákba vágódó, ugyancsak szalonkabátos titkárhoz lépett, s pár szót szolt, de ezalatt már fel is tárta előtte a miniszter ajtaját a pénzügyminisztérium sokordós, híres ajtónállója, Dragnicsek. Közben még valami tréfát mondhatott a titkárnak, mert az ellenállhatatlan nevetéssel zavarta meg az áhítatos csendet, s azután eltűnt a szentélyben, a miniszter szobájában. Kérdésemre a titkár tudatlanságom fölött megbotráncozott hangon felelt: „Popovics!”, mire a várakozók, adótárnokok, dohányárusok, italmérők, nyugdíjasok, megilletődve néztek az ajtóra. Popovics osztálytanácsos volt már akkor is a pénzügyminisztérium szeme fénye s reménysége. Az ő számára ott már akkor is nyitva volt minden ajtó és minden szív.

Popovics 1884-ben lépett állami szolgálatba – 22 éves korában – mint díjtalan fogalmazógyakornok a királyi adófelügyelőségénél. 1892-ben lett osztálytanácsos, ami az akkori szerényebb tisztviselői világban már hallatlan karriert jelentett. De mint fiatal osztálytanácsos már bírta Wekerle teljes bizalmát s barátságát, s ennek a nagy miniszternek legintimebb munkatársa volt a nagy valutareform megalkotásában. Abban az időben Láng Lajos volt a politikai államtitkár, a hitelosztály vezetője pedig Lukács László, majd Enyedi Lukács. Az adminisztratív ügyeket a nagy tapasztalatú Márffy Ágost vezette, aki a pénzügyi igazgatás terén valóságos dinasztia megalapítója volt; a fogyasztási adóügyekben a nagyeszű s tudású Toepke Alfréd későbbi államtitkár készített elő csendben mélyreható reformokat egy egészen fiatal fogalmazó bevonásával. Ez Teleszky János volt.

Popovics csak 1895-ben lett II. osztályú miniszteri tanácsos, s azután csak 1903-ban második államtitkár. Az is maradt 1909-ig, mikor az Osztrák–Magyar Bank kormányzója lett. Ilyen rendkívüli műveltségű s tudású tisztviselőnek a mai fogalmak szerint nem is volt ez valami gyors karrier. De az igazi karrierje nem is a külső címek s a fizetés fokaiban nyilvánult meg. Az igazi karrierje az volt, hogy még alacsonyabb rangokban is ő volt a pénzügyminisztérium igazi lelke s a tisztviselői kar irányító egyénisége, egyszersmind azoknak a nemes bürokratikus tradícióknak és annak a puritán szellemnek fenntartója, amelyek a pénzügyminisztériumot elit minisztériummá tették. Wekerle Sándor szigorú mértékkel mérte azokat a tisztviselőket, akiket befogadtatott minisztériumába. Nemcsak a pusztá szaktudást nézte, de súlyt fektetett a tisztviselőinek magasabb műveltségére, környezetbeli vonatkozásaira, sőt külső megjelenésük urbanitására is, főként pedig abszolút korrekt fel fogásukra. Mindennek mintaképe volt Popovics Sándor, s az ő légkörében nem is honosodhatott meg más vágású ember. Nem is érthette volna meg intencióit, nem is tudta volna abba a környezetbe beleélni magát másfajta tisztviselő. Az abszolút korrektség követelménye azonban nemcsak az egyéni korrektségre terjedt, az életmód, családi s anyagi viszonyok rendezettségére, hanem egy magasabb színvonalra is.

Popovics csak olyan tisztviselőt érzett s tartott méltónak az ő hivatali körében való bármily szerény szerepre is, akit áthatott az a tudat, hogy nem egyszerűen fizetett alkalmazott egy kenyérkereső pályán, hanem állami tisztet visel, tisztet, amelyre úgy esküdött fel, mint zászlajára a katonatiszt; amely szolgálatában önfeláldozást is követel, de magasztos önérzet is ad; tisztet, amelynek becsülete az állam becsületének egy része. Nemcsak a tisztviselő magánéletében követelte meg a korrektséget, hanem a tisztviselői impériummal való élésében is. Amit a pénzügyminisztérium nevében mondott vagy írt egy tisztviselő, annak utolsó pontig korrektnek, pontosnak s igaznak kellett lennie. Semmi kétértelműséget, céltudatos homályt, hátsó gondolatot nem tűrt meg. Viszont a pénzügyminisztérium által adott szó szentsége az állam becsületének védelme alatt állott, s azért az állam helytállt. Ezen alapult a magyar állam szinte korlátlan hitele.

A tisztaság legmagasabb rendű fogalma tartozott jelleméhez, s szinte fizikai fájdalmat okozott neki minden tisztátlanság. Gyöngyszemszerű betűkkel írott aktái mintái a tiszta, világos stílusnak. Nincs azokban egy fölösleges szó, egy logikai hiba, egy rossz szórend, egy magyartalan kifejezés. Munkáin meglátszott, hogy a piaristák gimnáziumában korának legjobb tanulója volt, meglátszott a klasszikus tudományok megértő tanulásának hatása.

Jellemzően domborodik ki Popovics Sándor nagy tudományos és gyakorlati tudása, de puritán jelleme is legnagyobb munkájában, a Carnegie Békealapítvány megbízása alapján „A pénz sorsa a háborúban” cím alatt írt hatalmas tanulmányában. Az önfegyelmezettségnek s abszolút objektivitásnak szinte páratlan példája ez a munka. Popovics az 1892. évi valutareformban Wekerle főmunkatársa, s Wekerle visszavonulása után Magyarország valutaügyeinek a gyakorlatban mondhatni teljhatalmú intézője volt már az Osztrák–Magyar Banknál viselt kormánybiztosi pozíciójában is. 1909-től kezdve pedig egészen 1918-ig, mikor pénzügyminiszter lett, mint az Osztrák–Magyar Bank kormányzója vezette az egész Monarchia valutáris politikáját. Egész e téren való működése alatt nehéz harcot kellett állania a belpolitikai áramlatokkal, melyek a gazdasági szempontokat mindinkább háttérbe tolva, sokszor egészen a demagógiáig menő támadásokkal igyekeztek a Monarchiának egy Magyarországra nézve páratlanul áldásos intézményét: a közös valuta- és pénzpolitikát az „önálló jegybank” tetszetős jelszával felrobbantani. Mikor eljöttek látta az időt a koronabankjegyek kényszerárfolyamának megszüntetésére és a készfizetések felvételére, ami betetőzése lett volna az 1892. évi valutareformnak, és biztosította volna azokat az előnyöket, melyekre való tekintettel súlyos áldozatokat hozott az ország, akkor Ausztriában kerekedett ellenállás, mert ott az a gyanú terjedt el, hogy Magyarország a valutareform végleges rendezését azért kívánja, hogy könnyebben szakadhasson el gazdasági téren Ausztriától, és Ausztriában 1906-ban az általános szavazati jog alapján alakult parlamentben „a választó tömegekre való tekintet – mint Popovics írta – megelőzi az állami szükségletekre való tekintetet”. Kormányzósága idején bámulatos előrelátással mutatott rá az orosz katonai intézkedések háborús veszélyére, s 1913. április 9-én a két kormány pénzügyminisztereire intézett leveleiben élesen rávilágított olyan körülményekre, amelyek a Monarchia pénzügyi hadikészültségét veszélyeztették. A háború nehéz éveit alatt még súlyosabbá vált feladata a jegybank

élén. S mégis, ez az évtizedes harc, melyben a politikai zavaró momentumok, kicsinyes féltékenységek s érdekek s a nemzet valóságos javának meg nem értéke, majd később a háború akadályozták nagy koncepciójának befejezését, ez a harc nem befolyásolta objektivitását. Idézett művében egyetlen szenvedélyes szó, egy keserű kifejezés nem árulja el, hogy eszméjéért mit kellett szenvednie, még csak azt sem árulja el, hogy a leírt pénzügyi történelmi korszakban a mű szerzője volt az egyik főszereplő, mint az abszolút nemzeti érdek harcosa.

Történelmet írni volt feladata, s ezt a feladatát is ideálisan teljesítette.

Szegényen maradt árva. De módját találta, hogy szegénységében is ne elégedjék meg azzal a bőséges tudással, amit a piaristáknál s az egyetemen szerezhettek. Megtanult franciául és angolul is, s páratlan tájékozottságot szerzett a német, francia és angol kultúra minden terén. Szinte érthetetlenül állhatott az ember sokoldalú, valóságos polihisztori tudása előtt. Hiszen a pénzügyminisztériumban töltött negyedszázadnyi életszakában Popovics napról napra, reggeltől késő estig dolgozott, ünnepeken, vasárnapokon is legalább ebédidőig, alig szakítva magának évenként egy-két hétnyi szabadságot, alig szakítva magának egy órát ebédre, melyet éveken s éveken át a várbeli „Kranzli” vendéglőben fogyasztott el, a „pénzügyminisztériumi” asztalnál, körülveve tisztviselőtársakkal. Mikor olvasott? Mikor tanult? Pedig folyton olvasott, folyton tanult. Páratlanul sokoldalú tudása megfejthetetlen volna, ha nem lett volna közismert hihetetlen emlékezőtehetsége, mely nem hagyott veszendőbe menni semmit, amit magába felvett. Alig ismertem embert, kinek oly kevés társas szórakozásra lett volna szüksége, mint Popovicsnak. Szerette a társaságot, s társaságban kedélyes volt, szinte kitörően fiatalos, jókedvű. Hiszen egyik szép tulajdonsága volt az egészséges, szinte angolos humor. De a magára vállalt súlyos kötelességek teljesítése kevés időt hagyott neki a társas életre, és emiatt soha egy szó panaszt sem hallott tőle senki, mintha kötelességteljesítése lett volna legnagyobb élvezete. Talán az is volt.

Talán a belőle szétáradó szellemnek hatása volt, hogy abban az időben a pénzügyminisztériumban, főként a vezetése alatt álló I. főosztályon, egészen sajátos hivatali hangulat fejlődött ki. A tisztviselők szinte második, derűs családi otthonuknak érezték hivatalukat, s ez könnyebbé tette a megkívánt súlyos munka terheit. Ebben a hivatali körben ismeretlen volt az illetlen előretörés, a szerénytelen érvényesülési vágy, az intrika. A hivatali fegyelem nagyobb volt, mint bármely más hivatalban, de nem volt soha szükség keményebb szóra, intelemre sem. A fegyelmet erkölcsi meggyőződés diktálta Popovics tisztviselőinek, s minden jutalommal felért, ha Popovics – ki a komoly munkában is kedélyes volt – egy jó referálás után jókedvű anekdotával bocsátotta el referensét.

Amit eddig mondtam Popovicsról, talán azt a benyomást kelthetné azokban, kik személyesen nem ismerték, mintha csak büróban élve, egyoldalú, a külső világtól elvonatkozott ember lett volna. Szó sincs róla.

Már hivatalának sokoldalú természete is olyan volt, hogy állandóan érintkeznie kellett a gyakorlati élettel s a gyakorlati élet legkiválóbbjaival. Mint a hitelügyek legfőbb vezetője, a közgazdasági és költségvetési osztály főnöke napról napra informálódhatott a gyakorlati életről úgy Magyarországon, mint az osztrák hatóságokkal s gazdasági körökkel Bécsben való gyakori érintkezése folytán Ausztriában is. Ő, a mintaszerű

hivatali vezető, aki legjobban ismerhette a bürokráciát, és pedig ismerte a legjobb bürokráciát, nem szűnt meg óva inteni a hatalom kezelőit, de nemegyszer a közvéleményt is, az állami intervenciók és bürokratizálás veszélyei miatt.

Ő mondotta ki bátran, olyan időben, mikor a közvélemény meg volt nyerve annak, hogy az állam mind mélyebben nyúljon bele a gazdasági élet irányításába és szabályozásába, hogy ez az irányzat a termelést bénítja, s a közgazdaságra káros hatással van. Nyíltan elítélte azt a politikát, amely – az ő szavai szerint – „azokkal az alapelvekkel kerül ellentétbe, amelyekre a háborús romok eltakarítására irányuló munka épül. Ennek a munkának két princípiuma van. Az egyik – miután minden más irányú kísérlet eddig nemcsak sikerre nem vezetett, hanem nyilvánvalóan kudarccal végződött – a kapitalisztikus, individualisztikus gazdasági rendszer, a másik a forgalmi szabadság elve, az egyéni kezdeményezés és az egyéni felelősség visszatérése a felelősséggel járó jogokkal és kötelezettségekkel.”

Ő mondotta ki őszintén, hogy az egyszer megszervezett hivatalok szinte természet-szerűleg, könnyen válnak öncélúakká akkor, mikor a valódi szükséglet többé nem indokolja fennállásukat, s akkor kárára vannak az igazi közérdeknek.

Nem! Popovics sohasem volt bürokrata. Annál sokkal szélesebb volt a látóköre.

De gondolkodásának iránytűje a közügyekben a nemzet összességének valódi érdeke volt egész életén keresztül, minden állásában, amelyet betöltött. Ettől nem hagyta magát eltéríteni sem felülről, sem alulról jövő nyomások által. Nagy tudományának s egy hosszú, a legexponáltabb gazdaságpolitikai állásokban töltött életén át szerzett tapasztalatainak hatalmas fegyverzetével szállt szembe minden, időnként bármily népszerűvé vált gazdasági s pénzügyi tévtannal, mit sem törődve a népszerűtlenség, sokszor a megérteni nem akarás vagy a sértett dilettánsi önérzetek veszélyeivel. A nemzet egészének javát fölébe helyezte minden uralkodó érdeknek vagy látszólagos ideiglenes előnynek.

Voltak, akik azt hitték, hogy Popovics megrendíthetetlen gazdaságpolitikai felfogásában egyoldalú doktriner fináncszempontok uralkodtak. Azt tudván róla, hogy a pénzügyminisztérium, majd az Osztrák–Magyar Bank, illetve a Magyar Nemzeti Bank voltak szellemi otthonai, arra következtettek, hogy e – bármi magas – nézőpontok egyoldalúvá tették látását. Súlyosan tévedtek, s önmagukat ámították. Popovics széles körű történelmi és gazdaságtörténelmi tanulmányai magasan föléje emelték őt ilyen szempontoknak, amint föléje emelték a pártpolitikai vagy osztályszempontokon vagy egyes gazdasági ágazatok egyoldalú szempontjain is. A laikus rendszerint doktrinernek hiszi azt, aki dilettáns felfogását tudományos érvekkel cáfolja.

Popovics domináló szempontja a magyar nemzet történelmi szempontja volt, értve ezen a nemzet jövőjét is. Meggyőződése az volt, hogy a nemzet politikai érdekeinek leghatásosabb fegyvere a helyes gazdaságpolitika, mely nélkül a legizább hazafiság sem alkothatja meg a jövő biztos alapjait. Meggyőződése volt, hogy a modern s haladást engedő civilizáció és a polgári társadalom fennmaradása csak a kapitalisztikus és individualisztikus gazdasági rendszer fenntartásával lehetséges, s ebbe a tételbe kapcsolódik bele az egészséges pénzrendszer és hitelszervezet követelménye.

E helyen nem lehet feladatomban Popovics elveinek helyességét bírálnom vagy bizonyítani. Bizonyítani ki tudná egyébként jobban, mint tette ő maga, s bírálni csak

olyasvalaki lehetne hivatott, aki a tudás és tapasztalat ugyanoly gazdag fegyvertárával rendelkeznék, mint ő rendelkezett.

De említésre méltó, hogy ha voltak is, akik pártállásuknál vagy meggyőződésükénél fogva nem fogadták el vagy nem teljesen fogadták el az ő megállapításait, nyilvánosan senki sem akart vele szemtől szembe polemizálni. Mint ahogy nem volt ellensége sohasem, úgy talán még eszmei téren sem szívesen állott ki vele ellenfélként senki. Ez a végtelenül szelíd, jóságos, fényes elméjű ember valahogy megbabonázott mindenkit. Hiszen még csak a bolsevisták sem nyúltak hozzá, s mintegy önkéntelen tisztelettel kerültek el.

Egy alkalommal, mikor mint pénzügyminiszternek kellett megjelennem a Nemzetek Szövetsége pénzügyi bizottságában, Popovics szíves volt elkísérni Genf-be. A tárgyaláson valutapolitikai vita fejlődött ki, amelyben a mai világpénzügyek egyes hatalmasai vonultatták fel egyes újabb kísérletezések hatása alatt álló felfogásait. Popovicsnak csendes szerénységében mégis fölényes érvelésére megszűnt a vita, s a felszólalók kimagyarázkodásszerűen vonultak vissza a vitától.

Popovics azonban sohasem használta fel a nagy presztízst, amely világviszonylatban is nagy presztízsz volt, hogy nyomatékosabban hallassa szavát. Egyáltalában csak akkor emelte fel szavát, ha véleményét kérdezték, vagy ha hivatalos állásából folyó kötelezettsége volt a felszólalás. Szinte sajnálatos ez a természetéből folyó tartózkodás. Ha többször s talán erőleyesebben szólalt volna fel, talán inkább talált volna meghallgatásra.

Popovics nem volt egyoldalú fináncpolitikus, hiszen fináncpolitikai tudását az általános gazdaságpolitika összesítő szempontjának szolgálatába állította, s ő ítélte el legjobban azokat a törekvéseket, amelyek az összesítő szempont mellőzésével akár egy, akár más irányban partikuláris érdekek szolgálatára kívánják felhasználni az állam gazdasági és pénzügyi hatalmát. A jegybankpolitikának, amelynek vitathatatlanul nagy mestere volt, s az állampénzügyi politikának, amelynek fogantyúi évtizedeken át kezére voltak bízva, éppen olyan vezetését követelte, amely az egész nemzeti társadalom munkájának és az összes termelési ágak virágzásának legyen szilárd alapja. Sőt éppen ő mondotta 1929-ben egy beszédében: „Az állam pénzügyi politikája is ránehezedik a közgazdasági életre. Számos belső és külső ok kényszerhelyzetet teremtett, amelynek következménye az adóztató hatalomnak eddig nem ismert mértékben való érvényesülése.” Ez nem az egyoldalú fináncpolitikus hangja. Ugyancsak 1929-ben a Pesti Napló november 2-i számában megjelent cikkében erőlyesen emelt óvást a túlzott állami s közületi adóztatás ellen. Kimutatta, hogy az adó címén a magángazdaságból kivont tőke, amelyet az állam ismét, akár igazán hasznos termelési célokra is juttat vissza a gazdasági életbe, erre jóval termékenyítőbb hatással lett volna, ha meghagyatott volna a magángazdálkodásban, és nem tette volna meg ezt a kétszeres utat. De ezenkívül, ha az állam nem vonja ki ezeket a tőkéket, kevesebb külföldi tőkeimportra lett volna szükség, márpedig külföldi eladósodásunk különös veszélyeket rejtett magában. Rámutatott, hogy a mértani haladványban emelkedő külföldi eladósodásunknak veszélyesen kell növelnie fizetési mérlegünk passzív egyenlegét, amely csak új adósságcsinálással egyenlíthető ki, s kihatásában emeli a kereskedelmi mérleg passzivitását is.

Ezt kiegészíti a „Pénz értékállandóságáról” ugyancsak 1929-ben tartott előadása, amelyben azt magyarázta, hogy nem ítéli el magában véve azt, hogy külföldi tőkét importálunk. „Tőkeszegény ország vagyunk – mondotta –, külföldi tőkére még igen sokáig szükségünk lesz. Ebben a tekintetben csak egy posztulátumot állíthatunk fel, és ezt nem lehet elégszer ismételni. Külföldi tőkét csak akkor szabad igénybe venni, ha egészen biztosak vagyunk abban, hogy a felvett kölcsönt úgy használjuk fel, hogy a belőle létesített beruházás nagyobb és közvetlenebb hasznot hoz, mint amennyibe a kölcsön kerül... Ez áll természetesen úgy az államra, mint más közintézményekre és a magánosokra. Az ettől való eltérés fokozódó súllyal nehezedik majd a közgazdaság egészére.” Ez nem az egyoldalú fináncpolitikus hangja, hanem a nagy tudású és gyakorlati tapasztalatokban gazdag szakemberé.

De ő maga mondta „A társadalmi szervezkedések gazdasági hatásai” címen 1931-ben tartott előadásában: „Ismétlődik... a történelemben többször előfordult az a jelenség, hogy nehéz időkben a komoly bírálatot meg nem álló jelszavaknak nagyobb a hatása, mint a tudomány és tapasztalat által megállapított igazságoknak.” Intelmei nem találtak, s a közélet akkori helyzetében nem találhattak meghallgattatást. Ennek okait plasztikusan tüntette fel a most idézett előadásában.

Rámutatott, hogy az egyéneknek természetes törekvése szervezkedés útján nagyobb erőt adni saját érdekeik érvényesítésének, még az államhatalommal szemben is. A háború okozta viszonyok s bajok élénkítették a szervezkedési törekvéseket „A szervezetek természetrajzához tartozik, hogy nemcsak érveléseikkel, hanem a körükük csoportosulók számával is akarnak hatásokat előidézni. Fokozza az erre való törekvést, hogy a közhatalmat gyakorló intézmények mindinkább nagy tömegekből akarják meríteni fennmaradásuk éltető elemeit. Ha a vezetés egyének vezetése marad is, a nagy rétegek gondolatvilágától ők sem tudnak messzire eltávolodni. Kézenfekvő, hogy az érvényesülni kívánó gazdasági érdek magának meg kívánja szerezni azt a segítséget, amelyet a politikai dinamika említett fejlődése szolgáltat. Innen van, hogy szakkérdések politikai programokba, ez után pedig a politikai agitációba kerülnek belé. Az agitáció pedig mindig túloz, túloz a netáni bajok megállapításánál, az orvoslásra szánt módszerek földicsérésében, az ellenzők jellemzésében és mindenképpen a hangban, amelyet használ.” „A gazdasági ügyekkel foglalkozó társadalmi szervezetek a gazdasági összefüggéseket gyakran teljesen ignorálják” – mondotta továbbá, és mesterien mutatott rá, hogyan fertőzik egyoldalú, túlzó követelések a politikai életet, s vegyítenek az államhatalom letéteményesei elé sorakozó tények közé olyan zavaró politikai elemeket is, amelyek nemegyszer lehetetlenné teszik a szakértelemmel megállapított feladatok zavartalan végrehajtását.

Azoknak a befolyásoknak erősödése és szaporodása, amelyek a helyes kormányzást az összeomlás óta folytonosan nehezítették, állandóan aggasztották Popovics Sándort. Ő maga idézte fel annak az emlékét az idézett Pesti Napló-beli cikkében, hogy a bolsevizmus után az akkori pénzügyminiszter összehívta az összes korábbi pénzügyminisztert, s ez a nagy tudású s tapasztalatú gyülekezet – élt még Wekerle és Lukács László is – megállapította a pénzügyi politikában követendő alapelveket. Az államháztartás tekintetében alapelveként állapították meg, hogy a megváltozott országos helyzetben az állam egész szervezetét és a kormányzati kereteket

a lakosság adott, csökkent teherbíró képessége méreteinek megfelelően kell újjáalkotni. Szintúgy a közintézményeket is. Ez lett volna irányadó a közigazgatási szervezetekre is. Hiszen világos volt, hogy a majdnem egynegyedére csökkent Csonka-Magyarország és a háború következtében elszegényedett népessége nem bírhatják el a régi nagy államnak itt maradt túlméretezett központi intézményeit. Azóta állandóan tettek erőfeszítéseket az egymást követő kormányok, hogy ezt az elvet alkalmazzák. De bizony sikertelenül. Nem volt senki az országban, aki az elvet ne helyeselte volna, de annak alkalmazása elé legyőzhetetlen akadályt gördített minden erősebb befolyású érdekeltségi szervezet, amelyet a reform érintett volna. Csak a védtelen tisztviselők s főként a szervezetlen, mindenkitől elhagyatott nyugdíjasok bőrén sikerült valahogy megkezdeni az újjászervezést. Tovább nem lehetett menni, s ezeknek az osztályoknak súlyos áldozatai hiábavalók voltak, mert a tőlük megvont összegeket ellenállhatatlan politikai nyomásokra, hasznot nem jelentő, sokszor felesleges költségekre kellett fordítani. Az akkori kormányoknak benn az országban nagy körületekintéssel kellett küzdeniök a forradalmi időkben felfordult rend, a jogbiztonság, a fegyelmezettség s tekintélytisztelet helyreállításáért, a népesség úgyszólván mindennapi kenyerének biztosításáért, felkorbácsolt szenvedélyek lecsillapításáért, egyszóval az állam és a polgári társadalom rendjének helyreállításáért. Küzdenie kellett kifelé a hódítók rosszindulatával, valóságos blokádjával, lehetetlen, jóvátétel címén kívánt hadisarc-követelések ellen. Küzdenie kellett évekig még csak azért is, hogy a francia kisantant-csoport, amely dominált a Jóvátételi Bizottságban és a Nemzetek Szövetségében is, ne akadályozza meg Angliát és Amerikát, hogy aránylag csekély összegű kölcsönnel segítsen megtörni a devizahiány és infláció *circulus vitiosus* fojtogató vasabroncsait. Ebben a küzdelemben szüksége volt arra, hogy az ország széles rétegeinek politikai támaszát nyerje meg. A szélesebb rétegek pedig sajnos gazdasági s pénzügyi kérdésekben nem oly iskolázottak, hogy saját közvetlen érdekeik érzékeny csorbítását is vállalják a nemzet összessége s nehezen érthető magasabb érdekei kedvéért. Hiszen még a hazafiasságukért általánosan bámult francia tömegekről is azt mondta Taine, hogy a kormányokra gyakorolt nyomásuk rugóiból legfeljebb tíz százalék igazán hazafias motívum, a többi magánérdekek elemeiből adódik. Az alulról, érdekképviselletekből, lokális hiúságokból s érdekekből támadt ellenállásoknak legtöbb esetben engedni kellett, nehogy a restaurálás és szanálás nagyszabású műve teljesen megghiúsuljon. Az 1924. évi szanálási műveletek következményeként a végletekig megfeszített adóprés bővebben kezdte önteni az állam jövedelmeit. Akkor lehetett volna enyhíteni a túlzott adóterheken, s a talpraállás megnyugtató közhangulatában keresztülvinni a túlzott keretek átszervezését. De sajnos az emelkedő állami jövedelmek s a helyreállott külföldi hitel – amiben éppen Popovicsnak volt oroszlánrész – szinte megrészesgítették a szenvedésektől megviselt népesség közvéleményét. A pár milliárdnyi tehertől az infláció folytán megszabadult földbirtok sietett ismét mélyen adósságokba merülni, a pénztári feleslegek láttára a közönségben s az érdemszerzésre vágyó politikusokban valóságos alkotási láz terjedt el, a követelések záporosója zúdult a pénzügyminiszterre s a kormányra. „A gazdaságosság és időszerűség követelményeit olykor mellőző alkotások” – így írja Popovics – keletkeztek a közvélemény s különböző

érdekeltségek nyomása alatt, s ez az adósságra alkotási láz áterjedt a törvényhatóságokra, a községekre, a magánosokra. A gazdaságilag iskolázatlan vezetői a közvéleménynek tetszetős jelszavakat találtak e láz számára „munkaalkalmak teremtése”, „a termelés megindítása” főjelszavak alapján. A kormány nem állhatott ellen a közhangulatnak. Az állami keretek egyszerűsítése s szűkítése helyett új rendeletek százai, új hivatalos teendők ezrei váltak szükségessé, s már 1929-ben is sajnálattal konstataulta Popovics az állami ingerencia s a bürokratizmus terjeszkedését. „A gyakorlati élet emberei meglepődve látják – írta –, mi mindenhez kell manapság hatósági engedély s eljárás, amit az ember annak előtte saját felelősségére elvégezhetett.” Mindez növekvő kiadásokkal, szubvenciókkal, állami tőkéknek politikai szempontok szerint hitelezésre való fordításával járt. Rámutatott Popovics, hogy a takarékoságnak az a kísérlete, amely csak lineáris fizetéscsökkentésekkel igyekszik könnyíteni az államháztartáson, eleve nem szüntet meg fölösleges vagy az ország új viszonyai között indokolatlan intézményeket, nem vezethet célhoz. Ezt látva, súlyos aggályok szállották meg, mikor az állami bevételek – a prosperitás jelzői – kezdtek rohamosan apadni. „Az államháztartás egyensúlyának fenntartása nálunk a legkonkrétebb államcél – így kiáltott fel. – Ez és a pénzürték stabilitása az a két oszlop, amelyen az állami és a közhitel nyugszik.” Normálbudget készítését s több évre való rögzítését követelte, az elviselhető adóteher megállapítását, úgy az államnál, mint a közigazgatási szerveknél, és intézmények fejlesztését csak úgy mondotta megengedhetőnek, ha a normális adóztatások mellett is nőnek a bevételek.

Ki hallgatott volna rá. Akkor is olyan idők voltak, mikor „a komoly bírálatot meg nem álló jelszavaknak nagyobb” volt a hatásuk. Sőt az ország termelő rétegeinek az a része, amely e pár év csalóka fellendülésének látszata idején ismét nyakig merült adósságba, kezdett reménykedni, hogy újabb infláció útján szabadulhat újabb adósságaitól. Alig heverte ki az ország az infláció rettenetes pusztításait úgy-ahogy, sőt nem is heverte ki, mert a vagyonát veszített középosztály, melyet annyi szónok nevezett a „nemzet gerincének”, még mindig kétségbeesetten küzdött az infláció okozta pusztulás, a teljes elproletárosodás ellen, s máris mint a gomba kezdtek teremni az inflációt követelő tervek s memorandumok, a tudatlanság s nemegyszer a lelkiismeretlenség csodálatos dokumentumai. De ezen a téren már megvolt a hatalma Popovicsnak, hogy a nemzet összességének érdekeit megvédje az adósok egyoldalú érdekeit legyező törekvések ellen. Argumentumok hiábavalók lettek volna, hiábavaló lett volna annak újból s újból való magyarázása, hogy az infláció sokszorosát pusztítja azoknak az értékeknek, amelyeket az adósságtól szabaduló adós egyénileg nyer, és sokszorta több állampolgárt sújtana, mint amennyin segítene. De ő volt a Nemzeti Bank elnöke, a Nemzeti Banké, amelynek szervezetét s szabályait ő állapította meg, s amely annál nagyobb támasza volt a kormánynak ily erőszakos követelések ellenében, mert független a kormánytól. Popovics nemet mondott, s akkora volt a tekintélye, hogy az ő tiltakozásával szemben még az infláció reménylői is elhallgattak. Az első roham visszaverése után józan belátásra tért át a közvélemény is, s az infláció veszélyét sikerült – remélhetőleg végleg – elhárítani.

A hitel terén sajnos nem volt ugyanily döntő befolyása Popovicsnak, Széchenyi óta hazánk legnagyobb hitelpolitikusának.

Neki, a modern gazdasági élet végtelen komplikált szervezete legjobb ismerőjének, meggyőződése volt, hogy a polgári társadalom fennmaradásának egyetlen lehető alapja a kapitalisztikus rendszer, amelynek alapeleme a megtakarításból eredő magántőkék gyűjtése s pénzügyi szervezet útján a gazdasági élet rendelkezésre bocsátása oly célból, hogy a hitel útján sokszorosan fokoztassék a tőkék termékenyítő hatása.

Senki sem tekinthette át világosabban az ingó tőkéknek ezt az áldásos szerepét s a célszerű, magániniciatíván s felelősségen nyugvó hitelszervezet irányításának helyes elveit, valamint ezek összefüggését a hiteljog olyan fejlesztésével, amely Széchenyi tanainak is megfelelően legfőbb szempontul a nemzeti gazdálkodás erősítő szempontját tekinti. Senki sem tekinthette át világosabban, mint az ő kivételesen világos elméje, melyet évtizedeken át gazdagított tapasztalatokkal mint Nagy-Magyarország hitelügyeinek irányítója és sok éven át az Osztrák–Magyar Monarchia jegybankjának vezetője.

Aggódva látta, hogy a katasztrófák és sorozatos politikai, pénzügyi és gazdasági válságok viharában a polgári társadalom létének alapföltétele: az individualisztikus kapitalizmus elve és a hitel a közfelfogás lassú, de fokozatos eltorzulása folytán veszedelmesen kezd lemorzsolódni. A páratlan gazdasági válságok egészen természetes következménye, hogy a szenvedők tömegei nem fogadják el többé természetesen adottaknak a gazdasági élet alaptörvényeit, s nem érthetik meg, hogy ezek tulajdonképpen éppoly természeti törvények, mint akár a nehézkedés vagy a biológia törvényei.

A magántulajdon szentsége, a magántulajdonnal való szabad rendelkezés joga s ebből folyólag a szabad adás-vevés joga a polgári társadalom gazdasági rendjének alapja. Az adott szó szentsége, a szerződéses, szerzett jogok tisztelete: a hitel alapja. A gazdasági felfordulások mindig e két alappillér megtámadásával járnak. Azonban ezek a támadások sohasem jártak még olyan veszélyekkel, mint korunkban, mikor a kommunista elvek mikrobái szinte észrevétlenül vernek gyökeret, sokszor a kommunizmussal teljesen ellentétes jelszavakba burkolt dugáru alakjában, a polgári társadalom hívei megzavarodott gondolkörében is.

A legveszedelmesebbé teszi ilyenkor a helyzetet, hogy a nemzet legfőbb érdekei, valamint komoly szociálpolitikai megfontolások sokszor lehetetlenné teszik a jogalkotó és a jogszolgáltató hatalomnak az említett alapelvekhez száz percentig való ragaszkodást. Az eltérés politikai kényszerűség. De az elvek alapjáról való lelépés mindig csúszós lejtőre visz, s a szervezett magánérdekek nyomása a lecsúszás irányában erősödik. Mindig akadnak azután az eltérés irányzatának szóvivői, akik az abnormális helyzetre felépített teóriák és tetszetősen választott jelszavak tűzijátékával kápráztatják a józan ítéletet.

Popovics éleslátásával figyelte s bátor szóval hirdette is, hogy ezen a lejtőn való lecsúszás, amely mind bizonytalanabbá tette a gazdasági életben a jog abszolút fogalmát, s mind megkötöttebbé a szabad gazdálkodást, amely mind mélyebben engedte belenyúlni a magángazdálkodás területére a bürokratikus ingerenciát, és mindinkább le-leszedett valamit a szerződéses jogok konkludensekként való általános elismeréséből, ez a lecsúszás zavaros fogalmak keletkezését idézte elő a közvélemény jó

részeiben, ma még zavarosakat, de olyanokat, amelyek logikus leszűrődése elkerülhetetlenül a kollektivisztikus és kommunisztikus elvek medrébe vezet.

Aggódva látta, hogy nálunk – mint egyébként más, a válságban vergődő országokban is – egy paradoxális irányzat erősödik olyan körökben, amelyek egyébként a kapitalisztikus alapon álló társadalom híveinek vallják magukat, amely talán a marxizmus mérgének tudat alatti hatása. Ez az irányzat ellenséges hangulatot terjeszt a mobil tőke ellen, míg ugyanegy lélegzettel panaszkodik a tőkehiány miatt. Ez az irányzat a hitelszervezet olyan szabályozását célozza, amely a kommunista szótár szavaira lefordítva szocializálást jelent. Kívánja az adós olyan széles körű felmentését szerződéses kötelezettségei alól, amely lehetetlenné tenné a hitelezést, s egy lélegzetben követeli bőséges és olcsó hitelek nyújtását. „Az ország gazdasági struktúrájából következik, hogy tőkeszükségletünk jó részét jó ideig külföldi tőke segítségével tudja csak fedezni – így kiáltott fel. – Csak nem gondolja valaki, hogy ennek a tőkének a bekapcsolódását a mi közgazdaságunkba az említett tendenciák valami nagyon elősegíteni képesek? De ha nem is lennének tőkeimportra utalva, akkor is ezt az utóbbi időben mindinkább erősödő áramlatot károsnak kellene mondanunk. Éppen a külföldi tőkére való utaltságunkra és arra a függési viszonyra való tekintettel, amely ezzel a helyzettel jár, mindenképp elő kellene segíteni a belföldi tőke gyarapodását. Ha már a közszolgáltatások rendszere és súlya nem egy vonatkozásban ezt a gyarapodást nagyon is lassítja, ne tetézzük ezt az állapotot azzal, hogy a mobil tőkét valamelyes élődsi képződménynek állítjuk oda, amely ellen védekezni kell.” Furcsának mondotta azokat a javaslatokat, amelyek „a meglévő hitelbázisok kiszélesítésére, újak létrehozására irányulnak, és ezzel a pénztőkét hívogatni akarják”, s egyben denunciálják azt, mint valami bűnös dolgot. „A tőketermelést és vagyonosodást – fejezte be – nem megakadályozni, hanem mindenképp elősegíteni kell, mert nagyarányú, hatásos és tartós szociálpolitikát csak vagyonos társadalommal lehet folytatni.”

„Állami beavatkozást, államosítást, monopolisztikus és kényszergazdálkodási intézményeket kívánnak – panaszkolta –, ami az egyéni gazdálkodás alapelveivel nem egyeztethető össze.” „Nem lehetünk egyszerre kapitalisták és tőkeellenesek” – szögezte le egy másik előadásában. És szinte látnoki hang szól ebből a mondatából: „A kommunizmus aknamunkája nem nyugszik. A polgári társadalom pedig tagozódik, gyengül.”

Ha átgondolom azokat, amiket szíves türelmükkel visszaélve ily hosszasan mondtam el Popovics Sándorról, belátom, hogy még mindig nem adtam teljes képet az ő egyéniségéről. Hiszen még sokat kellene mondani az ő páratlanul nemes lelki életéről, amennyiben abból egyáltalában ki engedett szívárogni egyet-mást. Az ő puritán fegyelmezettsége, talán szerénységével ellentétben nem álló érzékeny önérzete nem igen engedte, hogy saját érzelmeiről beszéljen. Talán nagyfokú szemérmetessége is akadályozta, hogy mások előtt feltárja bensőjének titkos szentélyét. De azt nem akadályozhatta meg, hogy lényének kisugárzása ne árássa azokra, akik megközelítheték, azt a jóságos melegséget s mély bölcsességből fakadt derűt, amellyel önkéntelenül varázskörébe vont és klasszikus lénye iránt való klasszikus baráti érzésre hangolt mindenkit, akit közel eresztett magához, tekintet nélkül rangra, életfelfogásra, érdekre, az Angol Bank nagy kormányzójától szerény hivatali altisztjéig.

Nagy ember volt. Nagy elme. Nemes szív, melyből valamelyes Szent Ferenc-i szeretete az egész Alkotásnak áradt szét. Ember volt a legnemesebb értelemben, s ha egyáltalában beszélt volna magáról, joggal mondhatta volna: „Homo sum: humani nihil a me alienum puto.”

Báró Korányi Frigyes

Báró Korányi Frigyes gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter, a felsőház örökös tagja.